

Tuula Haavisto

A CELIP projekt vezetője, a projekt koordinátora az EBLIDA

A könyvtárak és a licenszszerződések*

A könyvtári beszerzés új módszerei

A könyvtárak nem az elektronikus dokumentumok tulajdonjogát vásárolják meg, hanem legtöbbször csak a dokumentumok elérésére szereznek jogot. Az elérés és használat feltételeit a kiadók és a könyvtárak között megkötött licencmegállapodások szabályozzák. Előnyös feltételek eléréséhez a könyvtáraknak célszerű konzorciumi szervezetben együttműködniük. A licencvásárlás miatt a könyvtáraknak nagyobb költségvetési keretre van szükségük.

A licenceknek jelentős szerepük lesz a könyvtárak beszerzési tevékenységében. Az elektronikus dokumentumok esetében – akár CD-ROM-on jelennek meg, akár online a weben – a könyvtárak az információhoz való hozzáférés jogát vásárolják meg, nem pedig kézzelfogható, fizikai dokumentumok kerülnek a tulajdonukba. Ennek megfelelően másfajta szakmai képességeket kell elsajátítaniuk, valamint másfajta beszerzési politikát kell követniük.

A szerzői jogi törvény korlátok közé szorítja a másolás engedélyezett gyakorlatát. Az előírások országoként változnak, de rendszerint lehetővé teszik a magán-, oktatási és kutatási célokra történő másolást, a könyvtárakban és levéltárakban archiv másolatok készítését, a látássérültek és más hátrányos helyzetűek számára való másolást. A jövőben a szerzői jog mellett a licencmegállapodások határozzák majd meg a könyvtárak elektronikus dokumentumbeszerzési tevékenységét. Az elektronikus dokumentumok szolgáltatásának és használatának feltételeiről szóló megállapodások hamarosan olyan megszokottá válnak, mint ahogy ma a könyveket megrendeljük és fizetünk értük.

A weben kínált, pénzért hozzáférhető dokumentumok zömét nemzetközi kiadók adják közre. Ezért a licenc átadója (a kiadó) és a licenc átvevője (a könyvtár) között folyó tárgyalások során

- terjedelmes szerződések keletkeznek, rendszerint angol nyelven;
- a licenc eladójának megfogalmazásában;
- a licenc eladóját pedig a licencekhez értő szakember képviseli, aki rendszerint jogász.

Mint látható, a felek közötti kapcsolat nem egyenrangú, ami gondot jelent. Egyes országokban a gyengébb felet védelmezi a szerződési jog egy záradékkal, amely szerint nem érvényesek azok a szerződések, amelyekben az egyik szerződő fél kevesebb jogot élvez, mint amit az illető joganyag – esetünkben a szerzői jog – biztosít a számára. E védelem ellenére a könyvtáraknak el kell sajátítaniuk azokat az új módszereket, amelyek segítségével életben tudnak maradni az új beszerzési körülmények közepette is.

A könyvtárak összefogása

A könyvtáraknak az lehet az egyik stratégiája, hogy konzorciumokat alakítanak, azaz egyesítik erőiket. A tárgyalások során másképp kezelik azt, aki nyolcvan együttműködő könyvtár egyike, mint azt, aki csak a saját könyvtárát képviseli. Az utóbbi években a könyvtárak megtapasztalták, hogy valóban előnyös számukra, ha közös stratégiát fejlesztenek ki. Az országos könyvtári konzorciumok erős tárgyalópartnerek lettek, akiknek sikerült saját feltételeiket beépíteniük a szerződésekbe, és ma már nem csak egyszerűen aláírják az egy kaptafára készült szerződéseket, amelyeket a licenceladók eléjük tesznek. A könyvtári konzorciumok nemzetközi szövetsége (International Coalition for

* A cikk Tuula Haavistonak az IFLA jeruzsálemi konferenciáján 2000 augusztusában tartott előadásán és az interneten közreadott anyagon alapul (<http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/041-126e.htm>).

Library Consortia = ICOLC) keretében folytatott nemzetközi együttműködés tovább erősítette a könyvtárak pozícióját.

Az árpolitika, ahogy a kereskedelmi forgalomba kerülő elektronikus dokumentumok piaca is, forrásban van. A forgalmazók rendszerint a könyvtárakkal konzultálva keresik az árképzési modelleket, de a helyzet még nem stabilizálódott. Az előállítók számára a webes előállítás meglehetősen költséges beruházást igényel. Emellett kettős kiadási rendszert kell fenntartaniuk: ugyanis még beletelik egy kis időbe, amíg termékeik nyomtatott változatait meg tudják szüntetni.

A licencmegállapodás

Egy jó tanács: amikor egy szerződéstervezetet szemügyre veszünk és értékelünk, gondoljunk arra, „hogyan válnának be ezek a feltételek krízishelyzetben”. Amíg minden jól működik, megelégedhetünk a szerződés fő részeivel, de ha a licencadó és a licencvevő között nézeteltérés merül fel, kiderül, milyen fontosak is a kisbetűvel nyomtatott részek.

A licencmegállapodásban a következőkről kell megegyezésre jutni:*

- Meghatározások
- A jog, amelyen a szerződés alapul
- A licenc keretében biztosított jogok
- Használati korlátozások
- Az érvényesség időtartama és lejárta
- A dokumentumok szolgáltatása és elérése
- Licencdíj
- A licenc vevőjének (a könyvtár) kötelezettségei
- Megvalósítás és értékelés
- Garanciák, vállalások, kártérítések

A licencmegállapodások a szerződésekre vonatkozó jogszabályok szerint kötnek, ezért a könyvtárosoknak meg kell ismerkedniük az országukban érvényes szerződési joggal. Hogy a használatra vonatkozó előírásokat a használókkal ismertetni tudják, minden könyvtárosnak valamilyen szinten tisztában kell lennie a licencelés alapvető szempontjaival.**

A lezárt csomagban található licenc jó példa arra, hogy milyen fontos tisztában lenni a szerződési jog előírásaival. Előfordul, hogy egy CD-ROM-nál vagy egy számítógépes programnál, amelyet lefóliázott műanyag dobozban szállítanak, az szerepel a

licenc szövegében, hogy a fóliaborítás felbontásával magunkra nézve kötelező érvényűnek fogadjuk el a licencszerződést. Az aláírást nem tartalmazó szerződések azonban csak néhány országban (pl. az Egyesült Államokban) érvényesek. Ezért tisztában kell lennünk azzal, vajon országunk jogi előírásai elismerik-e az aláírás nélküli szerződéseket. Ha nem, akkor ezek a licencek országunkban nem érvényesek.

A licencelt anyagok – az információ elérésének kérdése

A legtöbb országban ez idáig a tudományos könyvtárak maguk, illetve számukra kötöttek licencmegállapodásokat. Ennek egyszerű az oka: a kínálatban szereplő dokumentumok zöme az ő használóinak érdeklődésére tartott leginkább számot. A közkönyvtárak számára az angol nyelvterület országain kívül csak kevés dokumentum készült. Ahhoz, hogy ezek a dokumentumok a közkönyvtárakban jobban elterjedhessenek, arra van szükség, hogy az adott országban beszélt nyelven készüljenek, és a nagyközönséghez szóljanak. A közérdeklődés kielégítése gyakran kereskedelmi előnyt is jelent. Ámbár egy lehetséges probléma is előadódhat: vajon a kereskedelmi szolgáltatók anyagaikat a közkönyvtárakon keresztül hozzák-e forgalomba? És mi történik akkor, ha megtagadják webes forrásaik könyvtári használatát? Ez a jövőben politikai kihívást jelenthet a tudáshoz és a kultúrához való hozzáférés szempontjából.

A licenceléssel kapcsolatban felmerül egy másik politikai kérdés is. Egyebek mellett a licencdíjak is magyarázzák, hogy a könyvtárak fenntartása többbe fog kerülni az információs társadalomban. A webes források ugyanis a jelenlegi dokumentumterméssel párhuzamosan léteznek, a nyomtatott dokumentumoknak csak egy kis részét váltják ki az interneten található dokumentumok.

*Lásd E. Giavarra: Licensing digital resources: how to avoid the legal pitfalls?, megjelent az Electronic Copyright and Digital Licensing: Where are the Pitfalls? című összeállításban (p. 58–71.), amely az 1998. november 5–6-án Rómában tartott nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza.

**Lásd E. Giavarra: Licensing digital resources. Közreadta az EBLIDA. <http://www.eblida.org/ecup/docs/warning.html>

Közös licencek, licenclési konzorciumok*

Mint már említettük, a könyvtárak stratégiákat dolgoztak ki arra vonatkozóan, milyen módon élhetik túl a licenclési által felvetett kihívásokat. Összefoglalásuk fő stratégiája az, hogy *konzorciumokat* hoznak létre. Ezek lehetnek országosak, egy-egy szövetségi államra kiterjedők, regionálisak, helyiek, tömöríthetnek bizonyos típusú (pl. tudományos) könyvtárakat, vagy más elven is alapulhatnak. Az a lényeg, hogy a könyvtárak azért fognak össze, hogy megosszák a munka és/vagy a költségek terhet. Sok esetben a konzorciumok bizonyosfajta politikai álláspontot is megfogalmaznak, amely az érintett könyvtárak közös véleményét fejezi ki.

Fontos és megfontolandó kérdés, hogy ki fizessen a licencléssel kapcsolatosért. A finanszírozást vállalhatják maguk a könyvtárak, mint Németországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban. A skandináv országokban a könyvtárak a kormányzattól kapnak erre a célra külön anyagi támogatást, legalábbis egy ideig.

A konzorcium fogalmát általánosan így lehet meghatározni: több érdekelt vagy egy érdekcsoport időleges együttműködése valamely közös cél megvalósítása érdekében. A konzorcium tagjainak meg kell állapodniuk bizonyos szabályokban, és ezeket rögzíteniük kell a konzorciumi megállapodásban. Ők döntenek el, hogy ki vezeti a konzorciumot, kik a tagjai, az együttműködő felek egy új jogi személyt alapítanak-e, vagy egy külső lebonyolító ügynökséget (ez lehet üzleti cég, előfizetési ügynökség vagy hasonló) kérnek fel erre a feladatra. A különböző országok tapasztalatai szerint a helyzettől függően kell döntenie arról, hogy melyik modelt célszerű alkalmazni.

A konzorciumi megállapodásban szerepelnie kell legalább a következőknek:

- kik a partnerek;
- mi a konzorcium célja;
- milyen dokumentumok beszerzésében működnek együtt (pl. csak az elektronikus vagy elektronikus és nyomtatott dokumentumokéban);
- egy jogi személy megbízása vagy a partnerek megállapodása alapján működik a konzorcium;
- hogyan osztják meg a költségeket;
- hogyan működtetik a konzorciumot a gyakorlatban, ki miért felelős;
- mi történik váratlan helyzetekben vagy problémák esetén (például, ha az egyik partner ki szeretne lépni, megszűnik-e az egész konzorcium).

Licenclési információk könyvtárosoknak

A CELIP projekt (*Central and Eastern European Licensing Information Platform*; <http://www.eblida.org/celip/>) 2001-ben tíz közép- és kelet-európai országban szervez munkamegbeszéléseket a licenclésről. Ezek célja a licenclésre vonatkozó tudnivalók terjesztése mellett az, hogy támogassák ezen országok könyvtárosait együttműködésük továbbfejlesztésében, információs fórumaik létrehozásában, továbbá abban, hogy kapcsolatokat építsenek ki és tartsanak fenn országuk kiadóival és más előállítókkal az elektronikus publikálás problémáinak megvitatására.

További információk a licencekről

A licenclésnek mind az elveiről, mind a gyakorlatról az interneten igen sok információ található. Alább közreadunk néhány hálózati címet (2001. februári helyzet). Két fontos információforrásból célszerű kiindulni:

- az egyik a Liblicense (USA): <http://www.library.yale.edu/~llicense/index.shtml>
- a másik az ECUP+ (Európa): www.eblida.org/ecup

Európai állásfoglalások és dokumentumok

- Az EBLIDA állásfoglalása az elektronikus dokumentumok használóinak jogairól (EBLIDA Position on User Rights in Electronic Documents): <http://www.eblida.org/ecup/docs/policy21.htm>
- A CECUP állásfoglalása az elektronikus dokumentumok használóinak jogairól (CECUP Position on User Rights in Electronic Documents), amely az EBLIDA állásfoglalásának egyik változata: <http://www.eblida.org/cecup/docs/cecuppos.htm>
- A digitális források licenclése – hogyan kerüljük el a jogi csapdákat (Licensing Digital Resources: How to avoid the legal pitfalls? ECUP Document, 1998. november 9.) <http://www.eblida.org/ecup/docs/warning.html> (cseh, finn, francia, német, olasz és szlovén fordítása is elkészült).

Állásfoglalások és konzorciumi dokumentumok a világ különböző részeiről

- Állásfoglalás az elektronikus információk kiválasztásának és beszerzésének perspektíváiról és kívánatos gyakorlatáról (Statement of Current

* Lásd E. Giavarra idézett írását, p. 108. Ez a rész az előadáson, illetve annak vetített képein alapul.

Perspective and Preferred Practices for the Selection and Purchase of Electronic Information); ICOLC, 1998. március: <http://www.library.yale.edu/consortia/statement.html>

- Alapelvek az elektronikus források licencléséhez (Principles for Licencing Electronic Resources); The University of Western Australia, 1999. szeptember: http://www.library.uwa.edu.au/collection/selection/principles_for_licencing.html
- Irányelvek és teendők könyvtárak számára (Guidelines and Checklist for Libraries); 1997. október, ezt a holland és német egyetemi könyvtárak konzorciuma fogalmazta meg: <http://cwis.kub.nl/~dbi/english/license/licprinc.htm>
- Az elektronikus források licenclésének alapelvei (Principles for Licensing Electronic Resources); ezt 1997 júliusában az Amerikai Jogi Könyvtárak Egyesülete (American Association of Law Libraries), az Amerikai Könyvtáregyesület (American Library Association), a Felsőoktatási Egészségtudományi Könyvtárak Egyesülete (Association of Academic Health Sciences Libraries), a Tudományos Könyvtárak Egyesülete (Association of Research Libraries), az Orvostudományi Könyvtárak Egyesülete (Medical Library Association), és a Szakkönyvtárak Egyesülete (Special Libraries Association) állította össze és adta közre. Az állásfoglalás elolvasható a következő címen: <http://www.arl.org/scomm/licensing/principles.html>
- Alapelvek a digitális információk beszerzéséhez és licencléséhez (Principles for Acquiring and Licensing Information in Digital Formats); ezt a Kaliforniai Egyetem Könyvtárainak Gyűjteményfejlesztési Bizottsága (The University of

California Libraries Collection Development Committee) fogalmazta meg 1996 májusában. A következő címen olvasható: <http://sunsite.berkeley.edu/Info/principles.html>

Licenclési terminológia

- Licensing Digital Resources: How to avoid the legal pitfalls? (Digitális források licenclése – hogyan kerüljük el a jogi csapdákat?) Lásd fentebb.
- US Liblicense List of License Vocabulary: Definitions of Words and Phrases Commonly Found in Licensing Agreements (az amerikai Liblicense jegyzéke a licenclési szókincsről; a licenszszerződésekben szereplő gyakran előforduló szavak és kifejezések meghatározásai): <http://www.library.yale.edu/~llicense/definiti.shtml>

Információk a licencekkel foglalkozó konzorciumokról és konzorciumok weblapjai különböző országokból

Általános forrás: az ICOLC weblapja, amely több tucat konzorcium weblapját sorolja fel, általános ismertetéssel és linkekkel a kezdőlapjukra: <http://www.library.yale.edu/consortia/>

Dánia/DEF: <http://www.deflink.dk/english>

Észtország/ELNET:

http://www.utlib.ee/elnet/index_i.html

Finnország/FinELib:

<http://www.lib.helsinki.fi/finelib/english/index.html>

Görögország/HEAL-LINK:

<http://leykada.physics.auth.gr/eindex.htm>

Izrael/MALMAD:

<http://libnet1.ac.il/~libnet/malmaid.htm>

Svájc (németül és franciául is):

http://lib.consortium.ch/index_e.html

Beérkezett: 2001. X. 30-án.

Filmek adatbázisa

A SilverPlatter Information cég bejelentette, hogy kibocsátja a *FIAF International Film Archive* nevű adatbázist CD-ROM-on, amelyet a Filmarchívumok Nemzetközi Szövetsége állított elő. A FIAF négy részadatbázisa:

- A film- és tv-magazinok nemzetközi indexe.
- A filmarchívumok értékes darabjai.
- A FIAF-tagszervezetek publikációi.
- A film- és tv-dokumentációs gyűjtemények nemzetközi szakmutatója.

A szervezet a mozgófilmek nemzetközi örökségének intézményeit tömöríti. Célja: mozgófilmek megmentése, gyűjtése, állagmegóvása és vetítése.

További információ: www.silverplatter.com

/ASLIB Online and CD Notes, 14. köt. 7. sz. 2001. p. 5./

(R. P.)